

A bányaváros, mint önálló várostípus a 14. században

WEISZ BOGLÁRKA*

A 15. századi, német nyelvű szepesszombati krónika (*Georgenberger Chronik*)¹ az Anjouk várospolitikájáról a következőket írja: „ez a király [I. Lajos] és az apja [I. Károly] nagyon szerették a magyarországi városokat, és felemelték őket és javították [állapotukat]”.² A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy ez a városfejlesztés az ekkor kialakuló önálló várostípust alkotó bányavárosokra milyen mértékben volt érvényes, valamint, hogy a bányavárosok által szerzett kiváltságok milyen mértékben térnek el a többi városnak adott privilégiumoktól. Ezek a városok a 14. század végétől érdekeik védelmében egyre többször közösen léptek fel, érdekközösség alapja azokban az azonos kiváltságokban rejlik, melyeket a 14. század folyamán I. Károly, majd I. Lajos biztosított a számukra.

I. Károly uralkodása alatt már találunk arra utalást, hogy a bányavárosok egységes, vagy legalábbis a bányászat tekintetében hasonló kiváltságokkal rendelkeztek. Amikor 1337. március 12-én I.

* A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) vezetője.

¹ Vö. *Stephen Mossman*: "Georgenberger Chronik." *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Brill Online, 2013. Reference. 21 March 2013 <http://www.pauyonline.brill.nl/entries/encyclopedia-of-the-medieval-chronicle/georgenberger-chronik-SIM_01093>

² Dieser konig und seyn fater habin dy stete zu ungeren zere gelibit und dy erhaben, und gepessert – *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Tempore dum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed.: Emericus Szentpétery. Budapestini, 1938. 284.

Károly király engedélyezte Kozma fia Lukács, Leusták fia Detre és Iván fia Miklósnak, valamint kistapolcsányi Gyula fia Gergelynek, hogy Dobrocsna (ma Dobročna, Szlovákia), Bohó és Nevidzén (ma Nevidzany, Szlovákia) nevű birtokaik határain belül és a Nyitra megyei Divék-völgyben arany, ezüst, valamint más ércek és fémek után kutassanak, bányákat nyissanak, lehetőséget adott arra is, hogy ott városokat alapítsanak, melyeket más bányavárosok szabadságához hasonlóan (*iuxta libertatem aliarum civitatum montanarum*) irányíthatnak.³ I. Károly utóda, I. Lajos uralkodása korából is idézhetünk az ilyen településekre történő közös hivatkozásokat. 1349. március 31-én I. Lajos Idabánya (ma Zlatá Idka, Szlovákia) – más bányák szokása szerint (*iuxta consuetudinem aliarum montanarum nostrarum in regno nostro existencium*) – határainak kijelölését rendelte el, melyen belül az erdőket és más haszonvételeket átengedte a városnak, ahogy más királyi bányáknál szokás (*prout in aliis montanis nostris est consuetum*).⁴ I. Lajos 1357. november 28-án engedte meg a zalatnai (ma Zlatna, Románia) polgároknak, hospeseknek és bányászoknak, hogy ugyanazon szabadságokkal bírjanak, mint a királyság többi bányái (*qua cetera montana in regno nostro existentia gaudent et fruuntur*).⁵ Egy 1376-os oklevél szerint a nagybányaiak (ma Baia Mare, Románia) szabadon választhattak bírót és esküdteket, akik a közöttük felme-

³ Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest 1880. 318–319. Az oklevél, melynek eredetije lappang, megjelent 1307. évi datálással is (*Botka Tivadar: Bars vármegye hajdan és most I. Pest 1868. 8–9., s ennek nyomán Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae 1980–1987. I. 467. sz.*), a helyes dátumra I. Anjou-kori oklevéltár II. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1992. II. 65.

⁴ Vysady miest a mestečiek na Slovensku I. 1238-1350. Ed. Ľubomir Juck. Bratislava 1984. (továbbiakban: VMMS I.) 163–164.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 36 543.

rülő ügyekben ítélezhetnek más városokhoz és bányákhoz hasonlóan (*ad instar... alia-rum civitatum, et montanarum nostrarum*).⁶

Arra, hogy ezek, a fentiekben idézett oklevelekben csak általánosságban említett, kiváltságok mit jelentettek valójában a bányavárosok polgárai számára, I. Károly egy 1325. június 14-én kelt oklevele világítja meg. Az uralkodó ebben Aranyosbánya (ma Baia de Arieș, Románia) városának megadta azokat a szabadságokat, amellyel más királyi aranybányák mesterei avagy művelői bírnak (*libertatibus, quibus aliarum aurifodinarum suarum magistri seu operarii utuntur*). Az oklevél részletezi is a kiváltságokat: (1.) *census*ként a bánya hasznának nyolcadát kötelesek fizetni a királynak; (2.) nem ítélezhet felettük sem a nádor, sem az erdélyi vajda, sem megyésispánok (*comites parochiales*), sem más bíró, csak a király vagy az országbíró; (3.) a király a bánya körül másfél mérföldnyi (*ad quantitatem unius et dimidiae rastae*) földet a többi királyi aranybánya szokásának megfelelően (*consuetudine ceterarum aurifodinarum*) átenged a számukra.⁷ I. Károly tehát az *urbura* fizetését, a bánya egy meghatározott környékének átengedését – ami elsősorban a bányászathoz szükséges fakitermelés miatt volt fontos –, valamint a bíraskodási kiváltságot tekintette azoknak a jogoknak és kötelezettségeknek, amelyek egy bányaváros számára nélkülözhetetlenek. A továbbiakban, sorra véve az egyes bányák, bányavárosok privilégiumait, azt vizsgáljuk, hogy I. Károly 1325. évi oklevelében felsorolt kiváltságok hogyan jelentkeznek – jelentkeznek-e egyáltalán – azokban, illetve milyen más bányászathoz kötődő szabadságokat figyelhetünk meg bennük.

⁶ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IX/5. 97–98.

⁷ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. (1191–1342). Bearb. von Franz Zimmermann, Carl Werner. Hermannstadt, 1892. (a továbbiakban: UGDS I.) 396., vö. Anjou-kori oklevéltár I–XXXVII. Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Halász Éva, Kristó Gyula, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Budapest–Szeged 1990–2012. (a továbbiakban: Anjou-oklt.) IX. 251. sz.

Az utóbb bányavárosként ismert települések közül még az Árpád-korban jutott városi kiváltságlevélhez Selmecebánya (ma Banská Štiavnica, Szlovákia),⁸ Rimabánya (Rimavská Baňa, Szlovákia)⁹ és Gölnicbánya (ma Gelnica, Szlovákia).¹⁰ Bakabánya (ma Pukanec, Szlovákia) első kiváltságlevelének sem pontos tartalmát, sem kiadásának időpontját nem ismerjük.¹¹ A város keletkezését legkésőbb I. Károly korára helyezhetjük – megengedve, hogy akár korábban, a 13. század második felében, is kaphatta kiváltságát –, amire nemcsak a település és a bánya akkori léte,¹² hanem egy 1337-ben keletkezett oklevél is utal. Ez utóbbi szerint két bakabányai polgár a garamszentbenedeki (ma Hronský Beňadik, Szlovákia) apátság birtokán a Büksavnica folyón egy malomhelyet szerzett – a maloméért évente fizetett bérért (*pro censu annuali*) cserébe –, melyre a király savnici földjén (azaz a későbbi Bars megyei Újbánya [ma Nová Baňa, Szlovákia] területén) feltárt új bánya műveléséhez volt szükség. E malomra ugyanakkor a bakabányai lakosok és a savnici-újbányai *hospesek* sem szokásjog alapján élvez-

⁸ 1243–1255 között, vö. Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica/Schemnitz. Untersuchungen zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. Ed. Ilpo Tapani Piirainen. Oulu, 1986. 31.

⁹ 1268: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VIII. 212–213.

¹⁰ Gölnicbánya esetében feltételezhetjük, hogy már IV. Béla korában kapott kiváltságlevelet, mivel 1287-ben IV. László a gölnicbányai bíró, az esküdtek és polgárok kérésére a IV. Bélától és V. Istvántól kapott kiváltságait erősítette meg. VMMS I. 67–68.; Vö. *Almás Tibor*: Megjegyzések Gölnicbánya Kun László királytól elnyert privilégiumához és megerősítéseihez. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. 102. (1995) 43–49.

¹¹ A tartalmat illetően II. Ulászló királynak a 15. század végén lejegyzett – az akkor már elpusztult privilégiumban foglalt kiváltságok megerősítését tartalmazó – diplomájából indulhatunk ki. CD VII/5. 425–426. A későbbi elemzés során e kiváltságlevelet fogjuk felhasználni.

¹² Vö. 1321: Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (A továbbiakban AO) I. 619–620. – Falunagyát először 1329-ben említik: Nicolaus villicus de Bakabania – DL 86 996.

zett, sem királyi adományból nyert vagy a jövőben kapott kiváltságai nem voltak érvényesek.¹³ Azaz a bakabányai polgárok 1337-ben már egy újabb – egy későbbi önálló bányaváros csírájául szolgáló – bánya feltárásában vették ki tevélegesen a részüket, míg a garamszentbenedeki apátság, védve birtokjogát ezen a területen, nem fogadta el érvényesnek a már bírt és a jövőben elnyerendő kiváltságokat. Az előbbi megszorítás feltehetően Bakabánya akkor már meglévő kiváltságaira vonatkozott, míg az utóbbi alapja az a feltételezés lehetett, hogy előbb-utóbb Újbánya is elnyeri a maga privilégiumát. A bakabányaiak Újbányán 1337 körül indították el a bányászatot;¹⁴ e bánya és a garamszentbenedeki apátság között folyó egyezkedésben a bakabányai polgárok elsődleges szerepet vállaltak egészen 1345-ig. 1345. augusztus 16-án még a bakabányai bíró és az esküdtek intézkedtek a malom ügyében,¹⁵ egy 1345. szeptember 8-i oklevél viszont már újbányai bírót és esküdteket említ a garamszentbenedeki apátság birtokainak használatával kapcsolatban.¹⁶ Újbánya tehát 1345. augusztus 16. és szeptember 8. között kaphatta meg városi kiváltságait.¹⁷ Ha a történések hasonló

¹³ nulla iustitia, vel libertatis praerogativa, si quam ipsorum concives in Bakabanya, vel hospites in novis montaniis Chavnick vocatis ex consuetudine vel ex donatio regali haberent, vel in posterum habere possent – CD VIII/4. 274.

¹⁴ Vö. 1337: CD VIII/4. 273–274.; 1345: Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. Collegit et edidit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1924. (A továbbiakban: MES III.) 565.

¹⁵ Kadoldus urbararius domini regis, civis de Bakabanya, item Dycusch iudex et iurati tunc pro tempore constituti ac universitas civium de eadem – MES III. 565.

¹⁶ iudicibus, iuratis, civibus et universis hospitibus, ac montanis in nova montana Schennych vocata nunc constitutis, et eciam ad eandem in posterum venientibus – MES III. 567.; 1348. január 28-án az újbányai bíró és az esküdtek a város közösségével együtt (nos Ladizlaus dictus Lengel iudex, iurati et tota communitas civium et hospitem de Kvnigesparg) már a város pecsétjével ellátott oklevelet állítanak ki – MES III. 658.

¹⁷ Vö. *Knauz Nándor*: A Garam melletti szent-benedeki apátság I. Budapest 1890. 217.

sorát feltételezzük Bakabányán – ahol a bányaművelést a selmecbányaiak kezdték meg 1270 előtt¹⁸ –, akkor arra kell gondolnunk, hogy az 1270 körül elkezdett bányaművelés után a bányászati kiváltságok megszerzésére még az Árpád-ház kihalta előtt sor került.

A rózsashegyi (ma Ružomberok, Szlovákia) polgárok és *hospe*sek Dancs zólyomi ispántól kapott városi kiváltságait 1318. november 26-án foglalták írásba,¹⁹ majd 1340. november 14-én I. Károlytól kaptak hasonló jellegű privilégiumot.²⁰ Körmöcbányának (ma Kremnica, Szlovákia) 1328. november 17-én biztosított I. Károly kiváltságokat,²¹ míg Aranyosbánya (Baia de Arieș) királyi város *hospeseit* 1325. június 14-én részesítette az uralkodó azokban a szabadságokban, amelyeket más aranybányák mesterei vagy művelői is élveztek.²² Még I. Károly uralkodása alatt kaphattak kiváltságokat a nagybányai *hospe*sek is, mivel 1347. szeptember 20-án a nagybányai János plébános, Márton bíró, Péter *notarius* és Ulricus esküdtek I. Lajostól a tűzben elpusztult régi privilégiumukban szereplő kiváltságaik adományozását kérték és kapták, más kiváló királyi városokhoz hasonlóan (*ad instar civitatum nostrarum capitalium*).²³ A nagybányai bíró, aki egyben felsőbányai (ma Baia Sprie, Románia) bíró is (*comes Corradus iudex civitatum Rivuli Dominarum et de Medio Monte*), első említése egy 1329. május 29-én kelt oklevélben található,²⁴ városi kiváltságuk biztosítására tehát ezt megelőzően kerülhetett sor. Nagybánya és Felsőbánya kiváltságait pedig újjólag 1376. március 8-án foglalta írásba I. Lajos.²⁵ Rudabánya királyi bányaváros határainak bejárására 1351-ben került sor,²⁶ a bíró és esküdtjei pedig 1378-ban jelennek meg ok-

¹⁸ Vö. ÁÚO VIII. 253–254.

¹⁹ VMMS I. 91–92.

²⁰ VMMS I. 132–133.

²¹ VMMS I. 115–116.

²² UGDS I. 396.

²³ CD IX/1. 498.

²⁴ Wenzel G.: Magyarország bányászatának i. m. 410.

²⁵ CD IX/5. 96–101.

²⁶ DL 71 888.

levelekben.²⁷ Végül Breznóbánya (ma Brezno, Szlovákia) 1380. augusztus 14-én kapott privilégiumot I. Lajostól.²⁸ Eddig azt mutattam be, hogy az egyes bányavárosok mikor szerezték meg városi kiváltságukat, a továbbiakban pedig azt vizsgálom, hogy ezekben a kiváltságlevelekben milyen jogi, egyházi és gazdasági kiváltságokat sorolnak fel, ezek mennyiben térnek el az egyéb városok kiváltságleveleiben található kiváltságoktól, illetve mennyiben lehet ezekből egységes bányavárosi kiváltságokra következtetni.

A bányavárosok jogi kiváltságainak a sorát a szabad bíró- vagy falunagyválasztás vizsgálatával kezdjük, melyre szinte valamennyi kiváltságlevél kitért.²⁹ Szabad bíróválasztási jogot kaptak a rózsahegyiek,³⁰ a körmöcbányaiak,³¹ a szomolnokbányaiak (ma Smolník,

²⁷ *judex jurati et cives ac universi hospites de Rudabanya* – A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára IV. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső. Budapest 1878. 37.

²⁸ CD IX/5. 390–391.

²⁹ Az Árpád-korban a bányavárosok közül szabad bíróválasztási jogot kapott Besztercebánya (*Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislavae 1987.* [a továbbiakban: CDES II.] 341.), Németlipcse (VMMS I. 44) és Rimabánya (ÁÚO VIII. 212). Valószínűleg a Selmecebányaiak is megkapták a szabad bíróválasztás lehetőségét, falunagyát elsőként 1266-ban említették. (ÁÚO VIII. 151.) Gölnicbányán bár IV. László oklevele nem említette a szabad bíróválasztást, de mivel a bírón és az esküdteken kívül más nem ítélezhetett felettük, vélhetően ez szabad bíróválasztást is jelentett. (VMMS I. 68.) Nem ismerjük Radna városi kiváltságlevélét, feltételezhetjük azonban szabad bíróválasztási jogát, melyet IV. Bélától kaphatott meg, hiszen 1268-ban már a radnai bíró és az esküdtek a város pecsétjével ellátott oklevelet bocsátottak ki. (UGDS I. 99–100.)

³⁰ 1318: VMMS I. 91; 1340: VMMS I. 132.

³¹ 1328: VMMS I. 115; 1331-ben jelenik meg első bírójuk (Johannes iudex) a város pecsétjével ellátott oklevélben. Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 250 151.

Szlovákia),³² a nagybányaiak,³³ a breznóbányaiak³⁴ és a libetbányaiak (ma Ľubietová, Szlovákia).³⁵ Amikor Bakabánya a 15. század végén megerősítette II. Ulászlóval elveszett kiváltságait, az uralkodó régi szokásként (*ex antiquo more*) emlékezett meg a szabad bíró- és esküdtválasztásról,³⁶ hiszen ez utóbbit már teljesen a város belügyének tekintették. A bíró királyi megerősítését a bányavárosok közül csak a rózsahegyiek 1340. évi privilégiumlevele említette,³⁷ ez egy olyan korlátozó záradék volt, mely a király számára lehetőséget biztosított – szükség esetén – saját jelöltjének hivatalba állítására. A nem bányavárosok kiváltságlevelei szintén minden esetben rendelkeznek a szabad bíróválasztásról,³⁸ a király megerősítő jogát az 1245 előtt kelt privilégiumlevelek szinte kivétel nélkül hangsúlyozták,³⁹ illetőleg 1245 után is találunk elszórtan erre vonatkozó megjegyzéseket.⁴⁰ A rózsahegyiek 1340-ben a Liptó megyei Lipcse (ma Partizánska Ľupča, Szlovákia) kiváltságait kérték I. Károlytól, azaz egy olyan városét, melynek kiváltságlevele szintén tartalmazza a királyi megerősítés szükségességét.⁴¹

³² 1338-ban ezen joguk megerősítésére került sor. VMMS I. 128. Az oklevelet többek között a szomolnokbányai bíró (Albertus iudex Peturman dictus ... de civitate nostra Smulnuchbana) kérésére adta ki az uralkodó. Uo.

³³ 1347: CD IX/1. 499.

³⁴ 1380: CD IX/5. 390. 1381. augusztus 31-én találkozunk először breznói bíróval (Andreas iudex), CD IX/5. 462.

³⁵ 1382: CD IX/5. 577.

³⁶ CD VII/5. 425. Az első bakabányai falunagyot 1329-ből ismerjük: Nicolaus villicus – DL 86 996.

³⁷ VMMS I. 132.

³⁸ Vö. *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilégiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából XIV. (1961) 59–61.

³⁹ Vö. *Fügedi E.*: Középkori városprivilégiumok i. m. 61.

⁴⁰ Pl. 1263. Lipcse (Liptó m.), CD IV/3. 9.; 1276. Buda (Pilis m.) Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301). Csánky Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Budapest, 1936. 157–158.

⁴¹ Vö. 1276: CD IV/3. 9.

Az oklevelek, ha kitértek a bíró hivatalviselésének idejére, akkor azt jellemzően egy évben határozták meg.⁴² A választás időpontját a király általában nem akarta meghatározni, 1338-ban például a szomolnokbányaiak privilégiumában I. Károly úgy fogalmazott, hogy más városok szokásának megfelelően (*more aliarum civitatum nostrarum*) évente a szokásos időpontban (*in termino consueto*) válasszanak maguk közül bírót.⁴³ 1347-ben I. Lajos a nagybányaiak számára kiállított privilégiumlevélben úgy fogalmazott, hogy a bíró egy évig, január 8-ig maradjon bírói székében.⁴⁴ Ez egyrészt azt jelentette, hogy a bíróválasztásra évente került sor, másrészt utalt a választás időpontjára is. 1380-ban a breznóbányaiak oklevelében I. Lajos már azt rögzítette, hogy a királyi városokhoz hasonlóan (*ad instar aliarum civitatum nostrarum*) egy évi időtartamra (*per annum duraturum*) válasszanak maguk közül bírót.⁴⁵ Jóllehet az oklevelek szerint a bírót egy évre választották, ez nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy ugyanazt a személyt válasszák meg a következő évben, sőt, általában azzal találkozunk, hogy egy-egy személy több évig töltötte be a bírói tiszteletet. Az esküdtválasztást az oklevelek általában külön nem említették,⁴⁶ így minden bizonnyal a bíróválasztással egy időben és ahhoz hasonlóan egy év időtartamra szóltan történt. A nem bányavárosok kiváltságleveleiben sem jellemző a bíróválasztás idejének a megkötése, vagy az esküdtválasztásra vonatkozó meghatározások.⁴⁷ Mindez azt jelenti, hogy a városokban, legyen az bányaváros vagy más királyi város, az uralkodó a bíróválasztást a város belügyének tekintette.

Az oklevelek meghatározása szerint a bíró hatásköre kiterjedt a város határain belül felmerülő minden kisebb vagy nagyobb ügy-

⁴² Ezt a kitételét találjuk a besztercebányaiak oklevelében, lásd 1255: CD-ES II. 341.

⁴³ VMMS I. 128.

⁴⁴ CD IX/1. 499.

⁴⁵ CD IX/5. 390–391.

⁴⁶ Kivételt képez Körmöcbánya, ahol a szabad bíró- és esküdtválasztást is megtaláljuk a kiváltságok között, VMMS I. 115.

⁴⁷ Vö. *Fügedi E.*: Középkori városprivilégiumok i. m. 61.

re,⁴⁸ ahogy azt más városok privilégiumaiban is olvashatjuk.⁴⁹ Erről olvashatunk a rózsashegyiek,⁵⁰ a szomolnokbányaiak⁵¹ a nagybányaiak⁵² és a breznóbányaiak okleveleiben.⁵³ A bíró joghatósága azonban nemcsak a város területén keletkezett perekre terjedt ki, hanem a város polgáraitra személy szerint is,⁵⁴ ugyanez figyelhető meg a nem bányavárosoknál is.⁵⁵ A körmöcbányaiak minden ügyében csak bírójuk vagy *villicus*uk bírósága előtt tartoztak megjelenni, ráadásul, ha a bíró elhanyagolná az ítélezést, akkor a király elé idézhették. Ezt a rendelkezést I. Károly még azzal is megtoldotta, hogy tartozás esetén az adósságot elsőként saját bíróságuk előtt kellett követelni a városlakóktól.⁵⁶ Hasonlóképpen rendelkezett I. Lajos 1347-ben a nagybányaiaknak nyújtott kiváltságlevelében, melyben kiemelte, hogy csak saját bíróságuk előtt foghatók perbe, és ha a bíró és az esküdtek közönyösnek és hanyagnak mutatkoznak, a bírót kell a király elé idézni.⁵⁷ A nagybányaiak 1376. évi oklevele ezt annyiban módosítja, hogy a király mellett a tárnokmester is szerepelt benne.⁵⁸ A bíró hatáskörének korlátozását figyelhetjük meg a rózsashegyiek 1318. évi kiváltságánál, amikor a városi polgárok és idegenek között kialakult perben a rózsashegyi falunagy és a másik fél *comese* együttes ítékezésének elrendelését látjuk,⁵⁹ a bíró hatásköre tehát csak belső ügyekre terjedt ki. A bányavárosoknak

⁴⁸ Az Árpád-kori privilégiumokban is már megtalálható ez, vö. Besztercebánya (CDES II. 341), Gölnichánya (VMMS I. 68) és Rimabánya (ÁÚO VIII. 212).

⁴⁹ Vö. *Fügedi E.*: Középkori városprivilégiumok i. m. 62–63.

⁵⁰ 1318: VMMS I. 91; 1340: VMMS I. 132.

⁵¹ 1338: VMMS I. 128.

⁵² 1347: CD IX/1. 499; I. Lajos megismételte 1376-ban Nagybányának és Felsőbányának a kérésére kiadott oklevelében, CD IX/5. 97.

⁵³ 1380: CD IX/5. 390–391.

⁵⁴ Vö. Besztercebánya, 1255: CDES II. 341.

⁵⁵ Vö. *Fügedi E.*: Középkori városprivilégiumok i. m. 63.

⁵⁶ 1328: VMMS I. 115.

⁵⁷ 1347: CD IX/1. 499–500.

⁵⁸ CD IX/5. 99.

⁵⁹ VMMS I. 91–92. Ezt a korlátozást figyelhetjük meg Hibbén (ma Hybe, Szlovákia) is, 1265: VMMS I. 49.

biztosított Anjou-kori kiváltságlevelek közül csak a rózsashegyiek oklevele említette a megyésispán joghatósága alóli mentességet.⁶⁰ A városi privilégiumokban a 14. században már legtöbbször eltűnik ez a kitétel, és csak a bíró hatáskörét határozza meg a király. Rózsashegy esetében is csak azért tarthatta szükségesnek I. Károly ezt külön hangsúlyozni 1340-ben, mert első kiváltságlevelüket 1318-ban a rózsashegyiek Dancs zólyomi ispántól nyerték.⁶¹

A bányavárosokban olyan tisztségviselőket is találunk, akiket a többi városban hiába keresnénk, hiszen a bányászathoz kötődtek. Az uralkodó a bányavárosok élére *comest* vagy *rectort* nevezett ki,⁶² miközben a város bírót választott. Buda élén 1264 óta kisebb nagyobb kihagyásokkal a 14. század közepéig rektor állt,⁶³ Zágráb élére az uralkodók a 13. század második felében podestát neveztek ki,⁶⁴ ez azonban azt is jelentette, hogy ezen városok szabad bíróválasztási jogát az uralkodó felfüggesztette. A bányavárosokban azonban a szabad bíróválasztás, azaz a város által választott bíró mellett működik a rektor vagy comes. A *comes*-ről vagy *rector*-ról a bányavárosi kiváltságlevelek általában nem tesznek említést, kivéve a nagybányaiak 1376. évi oklevelét,⁶⁵ működésük és jogkörük azonban más forrásokból egyértelműen kimutatható. A *rector* város által

⁶⁰ 1340. VMMS I. 132.

⁶¹ VMMS I. 91–92.; Jóllehet mind 1318-ban, mind 1340-ben a rózsashegyiek a Liptó megyei Lipcse kiváltságait kapták meg, 1318-ban az ispán bíraskodása alóli mentesség nem szerepelt a kiváltságok között, sőt Doncs személyesen még a descensus jogát is gyakorolhatta.

⁶² 1355-ben I. Lajos Makovica várnagyát, Baracskaai Jakab fia Miklóst a makovicai várhoz tartozó Gibolt (Gáboltó) felett talált nemesérc-bányák rectorává nevezi ki, más bányák szokása szerint (*more et consuetudine aliarum montanarum regni nostri*). A rector a bányából köteles biztosítani a királyt illető jövedelmeket, DL 62 500.

⁶³ Vö. Györffy György: Pest–Buda kialakulása. Budapest története a honfoglalástól az Árpád-kor végi székvárossá alakulásig. Budapest, 1997. 194–195.; Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Budapest, 2007. 42.

⁶⁴ Vö. Zsoldos Attila: Városlakók a királyi család szolgálatában. Történelmi Szemle, 47 (2005) 197–199.

⁶⁵ CD IX/5. 97–98.

választott bíróval és esküdtekkel együtt járt el a város ügyeiben.⁶⁶ Az uralkodó a bányákhoz urburaszedőket (*exactores urburarum*),⁶⁷ *urburarius*okat is kinevezett, akik a bányabér (*urbura*) beszedéséért voltak felelősek. A nagybányaiak oklevele szerint az *urburarius* csak az *urbura*-nak megfelelő részt vehette el a bányászoktól, többet nem. Azokat a bányászokat ugyanakkor, akik eltitkolták a kitermelt érceket, az *urburarius* nyilvánosan megbüntethette. Az *urburarius* is büntetésre számíthatott, ha a bányászokon a törvényt nem követve erőszakot alkalmazott, ha a kitermelt ércet eltitkolta és saját hasznára fordította, illetve ha a művelést akadályozta. Külön hangsúlyozta azonban az uralkodó, hogy az *urburarius* a város egyéb ügyeibe (így például az ítélkezésbe és az adószedésbe) nem avatkozhatott bele.⁶⁸ 1376-ban ugyanakkor I. Lajos már úgy rendelkezett, hogy a város bírója és esküdtjei a király *comes*ével és *urburarius*ával együtt ítélkezzen a gonosztevők felett.⁶⁹

A bíró, az esküdtek és a közösség évente bányamestert (*magister montis*) is választott, aki a bányaművelés során felmerülő minden ügyet megvizsgálhatott, és abban a bíróval együtt dönthetett.⁷⁰ Jóllehet a bányamestert a városi hatóság választotta, mégis királyi tisztségviselőnek kell tekintenünk. Jól mutatja ezt a selmecbányai jogkönyv, mely szerint a bányamestert (*Bergmeister*) a bányaváros bírója (és tanácsa) választotta, de béréről a királyi kamara gondoskodott.⁷¹ A bányamester felügyelte a bányákat, intézkedett a bányá-

⁶⁶ Vö. 1331. július 14.: DF 250 152. 1337: AO III. 327–328. 1340: AO IV. 9–10.; 1344: CD IX/1. 195–196. 1376: CD IX/5. 97–98.

⁶⁷ 1256: CDES II. 389–390.

⁶⁸ 1347: CD IX/1. 501–502.

⁶⁹ 1376: CD IX/5. 97–98.

⁷⁰ 1347: CD IX/1. 500.

⁷¹ „Nu setz Wir tzum Ersten wy Vnd von wem man Pergwerk entphohen zal vnd welicher tzeit So Ist tzu wissen, das, der Richttr [und der Rate] einer pergstatt hatt tzu setzen Ein Geschworn Perkmaster, vnd der zal sein zolt haben von der Camr des Khönigs.” *Piirainen, I. T.*: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica, i. m. 46. 46. A legkorábbi kézirat nem tartalmazza a tanácsra vonatkozó részt, azonban a későbbi kéziratok mindegyikében szerepel, vö. *Piirainen, I. T.*: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica i. m. 46. 72, 101, 125, 157, 191.

telkek kiosztásánál, adományozásánál, valamint a bányászat engedélyezésénél.⁷² Bányaugyekben más városi tisztviselőkkel együtt ítéletet is hozhatott.⁷³

A nagybányaiak oklevele szerint a bíró és az esküdtek bányafelügyelőket (*scansores*) is választottak, akik a bányákat és a bányaműveket állandóan ellenőrizték, elsősorban az *urbura*, a király hasznának a védelme érdekében.⁷⁴ Ha a *scansor* hanyagnak és hűtlennek bizonyult, akkor mást kellett helyette választani.⁷⁵ Bár a bányaváros választotta a *scansort*, elsősorban az uralkodó érdekeit védte.⁷⁶ A *scansor* a bányaváros bírójával és esküdjtjeivel együtt egy-egy bánya ügyében ítéletet is mondhatott, amire Selmechányán találunk példát.⁷⁷ Ráadásul a bejegyzés szerint az ügyekben itt eljáró Bernhard a király és a Magyar Királyság bányainak *scansoraként* szerepelt (*Bernhardus scansor montanorum regni Ungariae; Bernhardus scansor domini regis et montanorum regni Ungariae*). Valószínűnek tartjuk, hogy nevezett Bernhard joghatósága csak az – későbbi kifejezéssel élve – alsó-magyarországi bányákra terjedt ki, amelyeknek képviselőivel együtt mondott ítéletet 1388-ban Selmechányán.⁷⁸ Az ítélezők között szerepelt Jacobus

⁷² Vö. Selmechányai Bányajog 45§, 46§, 47§, 56§, 57§. Piirainen, I. T.: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica, i. m. 46. 46–48, 50–51. Vö. Martin Stefánik: Entstehung und Entwicklung der Berg- und Münzkammern und ihrer leitenden Beamten in den mittelslowakischen Bergstädten im Mittelalter. In: Wirtschaftslenkende Montanverwaltung – Fürstlicher Unternehmer – Merkantilismus. Ed. Angelika Westermann and Ekkehard Westermann. Husum, 2009. 64–70.

⁷³ 1402: DF 235 721.

⁷⁴ Vö. M. Stefánik: Entstehung und Entwicklung der Berg- und Münzkammern i. m. 70–73.

⁷⁵ 1347: CD IX/1. 500.

⁷⁶ A „scansor”-t a bányamesterrel azonosította Paulinyi Oszkár. Lásd Paulinyi Oszkár: A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon. In: Paulinyi Oszkár: Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából. Szerk.: Buza János, Draskóczy István. Budapest, 2005, 352, 5. lábjegyzet.

⁷⁷ 1387, 1388: Wenzel G.: Magyarország bányászatának i. m. 268.

⁷⁸ DF 235 721. (Wenzel G.: Magyarország bányászatának i. m. 268.)

dictus Rolle egykori királyi scansor is, akiről tudjuk, hogy 1372-ben és 1379-ben selmeci bírói tisztséget viselt, azaz selmecbányai polgár volt.⁷⁹ A *scansornak* a német nyelvű forrásokban a *Steiger* felelt meg.⁸⁰ Erre a selmecbányaiak egyik bányaművelést szabályozó ítélete is utal, melyet a *Steiger* a selmeci gróffal, a bíróval, az esküdtekkal és a bányamesterrel együttesen hozott meg.⁸¹

A nagybányaiak oklevele szerint a bíró, az esküdtek és a közösség tapasztalt *auritactort* is választottak – a kamaraispánok jogának épségben tartásával –, akinek vizsgálatát és számítását mindenki elfogadja.⁸² Ezen tisztségről közelebbit tudhatunk meg I. Lajos 1345. február 2-án kelt oklevele segítségével, melyben az uralkodó úgy rendelkezett, hogy a kamara szokásos helyein, a bányákban és a városokban legyen egy királyi ház, ahová az embereknek az aranyat és ezüstöt eladás, beolvasztás és beváltás céljából el kell vinniük. A bányákban csak a kamarás, és csak a királyi házban vizsgálhatta meg hány karátos az arany, majd pedig ott kellett rányomnia a királyi jelet az aranyra.⁸³ Ezen adatból arra következtethetünk, hogy a nagybányai oklevélben szereplő *auritactor* olyan személy lehetett, aki a városban az arany vizsgálatát végezte,⁸⁴ ugyanakkor a karát hivatalos megállapítása és az aranyra a királyi jel rányomása I. Lajos intézkedése értelmében a kamaraispán jogköre maradt.⁸⁵

⁷⁹ Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Közli Fejérpataky László. Budapest 1885. 16, 22.

⁸⁰ Vö. *Adolf Zycha*: Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau II. Berlin, 1900. 92–93.

⁸¹ 1402: Johannes Smernstempel, des konigs obirster steyger – DF 235 721.

⁸² 1347: CD IX/1. 500.

⁸³ *Hóman Bálint*: A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. (Reprint: Bp. 2003.) 265.

⁸⁴ Vö. *M. Stefánik*: Entstehung und Entwicklung der Berg- und Münzkammern i. m. 74.

⁸⁵ Egyéb, bányavárosokban előforduló hivatalokat, mint például a Teiler vagy a sáfár már nem vizsgáljuk, mivel egyetlen városprivilegium sem szól ezekről. A sáfárra bővebben lásd Vö. *M. Stefánik*: Entstehung und Entwicklung der Berg- und Münzkammern i. m. 77.

A privilégiumok meghatározták a fellebbezés útját is, és fellebbezési fórumként a királyt jelölték meg.⁸⁶ I. Károly 1325. június 14-én az Aranyosbánya városának adott kiváltságok felsorolásakor, melyeket más királyi aranybányák is élveztek (*libertatibus, quibus aliarum aurifodinarum suarum magistri seu operarii utuntur*), tért ki arra, hogy felettük nem ítélkezhet sem a nádor, sem az erdélyi vajda, sem megyésispánok (*comites parochiales*), sem más bíró, csak a király vagy az országbíró.⁸⁷ A nem bányavárosok kiváltságai szintén foglalkoztak a fellebbezési lehetőségekkel, melynek során a királyt vagy az általa megbízott bírót jelölték meg.⁸⁸

A bányavárosok közül egyedül Nagybányának engedélyezte I. Lajos, hogy városukat körbekeríthessék, és így az ellenséggel szemben palánkokkal és sövényvel védekezhessenek.⁸⁹

A jogi kiváltságok azt mutatják, hogy a bányavárosok mindazon kiváltságokkal rendelkeztek, mint amelyeket más városok is bírtak, ugyanakkor a különbségek, azaz más városoktól eltérő tisztségek megjelenése, a bányászati tevékenységből fakadt.

A szabad plébánosválasztásra vonatkozó jog szinte mindegyik bányavárosi kiváltságban megtalálható,⁹⁰ így a rózsashegyiek,⁹¹ a nagybányaiak⁹² és a breznóbányaiak kiváltságlevelében is.⁹³ Mivel olyan városokról volt szó, ahol a városi kiváltság megszerzése előtt még nem alakult ki jelentős egyházi intézmény, így szinte termé-

⁸⁶ Lásd Besztercebánya, 1255: CDES II. 341; Selmecebánya, VMMS I. 49–50.

⁸⁷ UGDS I. 396. (Anjou-oklt. IX. 251. sz.)

⁸⁸ Vö. *Fügedi E.*: Középkori városprivilégiumok i. m. 64.

⁸⁹ 1347: CD IX/1. 502.

⁹⁰ Vö. Besztercebánya, 1255: CDES II. 341; Rimabánya, 1268: ÁÚO VIII. 212.

⁹¹ 1318: VMMS I. 92. 1332-ből származik első adatunk a plébánosra (Nicolaus plebanus). Vatikáni Magyar Okirattár. Monumenta Vaticana. I/1. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. Budapest, 1887. 198.

⁹² 1347: CD IX/1. 499.

⁹³ 1380: CD IX/5. 391. 1382. augusztus 31-én találkozunk először a breznói plébánossal (Dominus Petrus plebanus de Brizna). CD IX/5. 462.

szetes, hogy lehetőség volt a szabad plébánosválasztásra. A privilégiumok között megtaláljuk emellett a tizedkötelezettség szabályozását is. A *libera decima* intézménye, azaz hogy a tizedeket a plébános és nem a püspök élvezi, az Árpád-kori bányavárosok közül Selmecbányán mutatható ki.⁹⁴ Az Anjou-kori privilégiumok egyedül Nagybányán utalnak arra, hogy a tizedeket a plébános élvezte. I. Lajos ugyanis 1347-ben úgy rendelkezett, hogy a gabona és a bor tizedének fele a nagybányai plébánosé legyen, másik felét pedig templomépítésre fordítsák. Ugyancsak a templom építésére köthette le I. Lajos a bor lerakásának (*census depositionis vini*), mérésének (*census mensurae*) és az ólomplomba hitelesítésének a censusát (*census staterae plumbi*), a templom elkészülte után pedig mindezeket a városnak engedte át.⁹⁵

Az egyházi kiváltságok terén a bányavárosok ugyanolyan jogokat kaptak, mint más városok,⁹⁶ különbség egyáltalán nem mutatható ki.

A bányavárosok számára a gazdasági kiváltságok sorában nem a kereskedelmi jellegű kiváltságok voltak az elsődlegesek – ellentétben más városokkal –,⁹⁷ hanem a bányászathoz kötődőek, mindenekelőtt a bányászati szabadság biztosítása. Ez természetes, hiszen míg más városok legfontosabb gazdasági funkciója az árucse-re biztosítása volt, a bányavárosok számára ez a bányászat volt. Ez jelentette az alapot ahhoz, hogy bányavárossá váljanak, nem minden esetben vezetett ugyanakkor ennek megszerzése egy bányaváros kialakulásához. A bányászati szabadság egyrészt az ércek utáni szabad kutatást jelentette, másrészt a királynak fizetendő *urbura* – aranybányák utáni tized, ezüst és egyéb fémek utáni nyolcad – kikötését. A kiváltságok egy része területi korlátozás nélkül biztosította a bányászat szabadságát,⁹⁸ másik részük azonban területi korlátozást is tartalmazott. 1337. március 12-én I. Károly király Dob-

⁹⁴ Vö. 1263: VMMS I. 45. 1270: VMMS I. 52–53. 1309: CD IX/1. 544–545.

⁹⁵ CD IX/1. 501.

⁹⁶ Vö. Fügedi E.: Középkori városprivilégiumok i. m. 74–77.

⁹⁷ Vö. Fügedi E.: Középkori városprivilégiumok i. m. 28.

⁹⁸ Például Rózsahegy 1340: VMMS I. 132.

rocsna, Bohó és Nevidzén nevű birtokok határain belül és a Nyitra megyei Divék völgyben adott lehetőséget fémek utáni kutatásra és bányák nyitására.⁹⁹ 1347. február 21-én I. Lajos tapolcsányi Gyula fiainak, Miklósnak és Gergelynek, valamint rokonuknak, tapolcsányi András fia Andrásnak biztosított aranymosási jogot a Tapolcsány folyóban Hrussó (ma Hostietől ÉNY-ra, Szlovákia) királyi vár és Tapolcsány birtok területén.¹⁰⁰ A tapolcsányiak bányászati szerepvállalását nemcsak e két utóbbi oklevél szemlélteti, hanem az is, hogy 1321-ben I. Károly a bakabányai ezüstabányát is tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak adományozta.¹⁰¹ 1339. június 25-én I. Károly a Hontpázmány nembeli Ábrahám fiainak, Sebesnek és Péternek engedélyezte, hogy birtokaikon, és különösen a Bazin (Pezinok, Szlovákia) és Szentgyörgy (ma Svaty Jur, Szlovákia) területén található aranyat, ezüstöt és más fémeket szabadon kitermelhetik, és aranyat is moshatnak.¹⁰² Az 1339. július 13-án kelt oklevélből már arról a vitáról értesülünk, mely akörül forgott, hogy a Bazin környékén talált arany és más fémek vajon Sebes és Péter Bazin birtokának határai között, avagy királyi földön található-e.¹⁰³ Még ebben az évben az uralkodó rendelkezett a Sebes Sumberg birtokának¹⁰⁴ közelében lévő nyírújhegyi (*Novus mons de Nyr*)¹⁰⁵ aranybánya ügyében.¹⁰⁶ 1379. február 20-án pedig I. Lajos Sóvári Sós Péter fiainak Jánosnak, Györgynek és László-

⁹⁹ *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 318–319.

¹⁰⁰ AO V. 19.

¹⁰¹ AO I. 619–620.

¹⁰² *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 319. A bányászati engedélyt I. Lajos 1365. február 4-én erősítette meg Bazini Sebus fia János és Miklós számára. *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 321–322.

¹⁰³ *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 320.

¹⁰⁴ Sumberg Bazintól északra fekszik, vö. MES III. 359–360.

¹⁰⁵ 1340-ben „Novus Mons de Nir Pathaka” néven szerepelt, lásd AO IV. 12. Nyírpaták patak Szentgyörgy és Bazin között folyt, vö. 1340: Anjou-oklt. XXIV. 763. sz.; 1343: Anjou-oklt. XXVII. 478. sz.

¹⁰⁶ Vö. *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 323–324; AO, III. 608–609; 1340. március 19: AO IV. 12–13.

lónak engedélyezte, hogy birtokaikon aranyat, ezüstöt és más fémekeket bányásszanak.¹⁰⁷ Bányászati engedélyhez juthattak a királytól azok is, akiknek birtokán működő bányáról van tudomásunk, még ha külön bányászati engedélyüket nem is ismerjük.¹⁰⁸ A 14. században a telepítési engedélyek több esetben is intézkedtek feltárandó bányákról,¹⁰⁹ ezek azonban csak erre vonatkozó királyi engedély birtokában élveztek szabad bányászati jogot.¹¹⁰

Egy-egy bánya nyitása magában hordozta annak a lehetőségét, hogy ott városalapításra is sor kerüljön. Erre utal I. Károly 1337-ben, amikor a Divék völgyében a bányanyitás mellett telepítési és városalapítási lehetőséget is biztosított.¹¹¹ 1340-ben pedig, amikor tolcsvai Langeus fia János fia Lászlónak a Zemplén megyei Tolcsva birtokán engedélyezte arany-, ezüst- és más fémbánya nyitását, rendelkezett arról is, hogy a bányák nyitása és a város alapítása után a bányák *comese*, ura vagy *rectora* László legyen.¹¹² A bányavárosok egy részét ugyanakkor már létező bányavárosok bányászai alapították (mint például Bakabánya és Újbánya esetében), így külön bányászati engedély biztosítására ezeknél a településeknél nem is volt szükség.

¹⁰⁷ CD IX/5. 322.

¹⁰⁸ Például Batiz testvére Miklós, Batiz fia Miklós és Márk fia István birtokában lévő ércbányákról hallunk 1312-ben. Lásd Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják Arnold Ipolyi, Imre Nagy and Dezső Véghely. Győr–Budapest, 1880. VII. 368–369. Ákos nembeli Benedek fiai egyrészt az Ardó birtokon (Gömör megye) lévő ólombánya, másrészt a birtokaikon később feltárandó bányák ügyében intézkedtek 1320-ban. Lásd AO I. 545.

¹⁰⁹ Lásd például Lublópatata (Szepes megye), 1308. január 21: Sedlák, Vincent: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I. Bratislava 1980. 247; Fridmanvágása (ma Frydman, Lengyelország), 1308. július 24: CD VIII/1. 259–260; Murány (ma Muraň, Szlovákia), 1321: AO I. 644; Dobsina (ma Dobšiná, Szlovákia) 1326: VMMS I. 109–110.

¹¹⁰ A szepesi szászok bányászati engedélye által jutott ilyen joghoz például Szepesi Rikalf fia Kakas. Vö. CD VIII/1. 259–260.

¹¹¹ Wenzel G.: Magyarország bányászatának i. m. 318–319.

¹¹² AO IV. 9–10.

A bányák műveléséhez elengedhetetlen volt a fakitermelés, ennek megfelelően az ehhez kötődő kiváltságok voltak a bányavárosok számára a legfontosabbak.¹¹³ Két eljárást figyelhetünk meg: az egyiknél az uralkodó a város határain belül biztosította számukra az erdő használatát,¹¹⁴ a másik esetben a bányavároshoz egy, két vagy három mérföldes körzetet rendelt, és ezen belül engedélyezte az erdő használatát.

A bányavárosok esetében általában az utóbbi megoldás terjedt el. Bakabányához például egy mérföldes terület (*cum spacio unius miliaris*) tartozhatott, mivel 1321. július 4-én I. Károly Bakabányát egy mérföldes körzetével együtt adományozta el tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak.¹¹⁵ Amikor a 15. század végén II. Ulászló Bakabánya város kiváltságait megerősítette, szintén megemlékezett erről az egy mérföldes körzetről (*per unum milliare circumquaque*).¹¹⁶ A szomolnokbányaiak, akik ugyanolyan szabadságokkal bírtak, mint más királyi városok (*more aliarum civitatum nostrarum eadem libertate fruencium*), 1332-ben kapták meg a város körüli két mérföldnyi (*in spacio duorum miliarium undique pergirando*) területet.¹¹⁷ I. Károly 1325. június 14-én Aranyosbánya városának a bánya körül másfél mérföldnyi (*ad quantitatem unius et dimidiae rastae*) földet engedett át a többi királyi arany-

¹¹³ A fakitermelés jelentőségét mutatják azok a perek, amelyek a 15. századtól szinte állandóan felvetették az erdőhasználat kérdését, vö. *Wenzel Gusztáv: Az alsómagyarországi bányavárosok küzdelmei a nagy-lucei Dóczyakkal. 1494–1548. (Értekezések a történeti tudományok köréből VI/6.)* Budapest, 1876.; *Magyar Eszter: A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban 1255–1747. (Értekezések a történeti tudományok köréből 101.)* Budapest, 1983. 46–49.

¹¹⁴ Besztercebánya, 1255: CDES II. 341.; Gölnicbánya, 1287: VMMS I. 68.; Idabánya, 1349: VMMS I. 163.

¹¹⁵ AO I. 619–620.

¹¹⁶ *per unum milliare circumquaque cum omnibus emolumentis et utilitatibus ad eam civitatem ab antiquo spectantibus, iuribus tamen alienis semper salvis permanentibus, uti, frui, et gaudere possint et valeant* – CD VII/5. 425.

¹¹⁷ VMMS I. 121.

bánya szokásán ak megfelelően (*consuetudine ceterarum aurifodinarum*).¹¹⁸ Kőrmöcbánya 1328-tól két mérföldes körzetben (*ad duo miliaria*) – mások jogának megsértése nélkül – használhatta a királyi adományozás alá eső erdőket.¹¹⁹ Telkibánya 1341. augusztus 27-én kapott – többek között – kétmérföldnyi erdőt bányákkal (*duas ratas de silva cum montibus*), mivel a város földjei elégtelennek bizonyultak.¹²⁰ Nagybányához három mérföldnyi terület (*circumquaque ad tria miliaria*) tartozott,¹²¹ amelyen belül azonban I. Lajos korában már nem voltak a bányák ácsolatához megfelelő fák (*sed quia robora et magna ligna operae stolonum, fouearum, ac domorum aedificiis necessaria in metis eorum inueniri non contingat*), ezért 1347-ben I. Lajos engedélyezte a városnak, hogy a határain kívül (*extra metas eorum*) a király erdejéből – más királyi és a nemesi birtokok jogának megsértése nélkül – kivághassák a szükséges fákat (*in possessionibus et syluis nostris regalibus recipiendi habeant facultatem liberam*).¹²² 1376-ban I. Lajos már azt is engedte a városnak, hogy szabadon használják a Fekete-erdőt és más, a város körül fekvő királyi erdőket.¹²³

A fakitermelés módjáról e korból kevés adattal rendelkezünk. A szomolnokiai és a gölnicbányaiak 1342-ben arra kaptak engedélyt a jászói monostorral folytatott perük során, hogy a két város polgárai a monostor tulajdonában lévő – a Gölnic és a Bódva fo-

¹¹⁸ UGDS I. 396.

¹¹⁹ VMMS I. 115.

¹²⁰ *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 348–349. 1341. július 19-én rendelte el az uralkodó Telkibánya határainak kijelölését (*Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 346), a határjárásról a szepesi káptalan állított ki oklevelet, melyben megjegyezte, hogy a királynak hatalmában van a határokat növelni vagy csökkenteni (*quicquid autem ultra premissa vestre maiestati eidem civitati augendo, vel minuendo facere placuerit, hoc in vestra constitit maiestate*). Lásd *Wenzel G.*: Magyarország bányászatának i. m. 347–348.

¹²¹ Kivéve a már meglévő falvakat, földeket, erdőket és a nemesek birtokait.

¹²² CD IX/1. 499.

¹²³ CD IX/5. 98.

lyók közötti – erdő felét használatba vehetik, amiért cserébe évente a monostornak egy vég könnyű fehér posztót voltak kötelesek adni. Miután végeztek az erdő fainak kivágásával, a földet kötelesek voltak visszaadni a monostornak.¹²⁴ Arról nem tudósít ugyanakkor az oklevél, hogy mi történt a kivágott erdővel a későbbiekben. Tervszerű fakitermelésre vet fényt egy későbbi, Zsigmond király (1387–1437) korabeli 1426. évi oklevél. Ezek szerint a bányamunkákhoz szükséges fát (*ligna necessaria et sufficientia*) ki kellett szolgáltatni a bányászoknak a királyi erdőkből (*de silvis nostris regalibus*). Minden esztendőben más és más részt kellett kijelölni vágásra, s az ilyen módon egyszer kijelölt erdőrészt fát kellett kivágnatni, s csak ezt követően lehetett rátérni másik területre. A kivágott erdőrészt pedig nem szánhatták fel, hogy újra erdő nőhessen rajta.¹²⁵

A bányamértékek használatára vonatkozik I. Lajos 1347. évi rendelkezése, melyben az uralkodó meghagyta a nagybányai bányászoknak, hogy a régi és szokásos bányamértéket (*antiqua seu consueta montium mensura*) használják,¹²⁶ utalva a bányatelek kimérésénél használt bányaföldmérték-rendszerre.¹²⁷ A bányaművelésben használt német eredetű földmérték alapegysége a bányaoil (*Lachter also Berglachter*) és a bányakötél (*Lehen*) volt.¹²⁸ A selmecbányai bányajog szerint egy bányaoil 3 selmeci rőfnek, 7 bányaoil pedig egy bányakötélnek felelt meg.¹²⁹ Azt nem tudjuk, hogy Nagybányán, és vélhetően a hozzá szorosan kapcsolódó Felsőbányán is ugyanekkora mértékkel számolhatunk-e a 14. században, mivel az 1535. évi, Nagybánya és Felsőbánya bányászatáról szóló bányarendtartás szerint egy bányaoil 3 budai rőfnek felelt

¹²⁴ DF 232 783; CD IX/3. 342–343. (1362. évi keltezéssel.)

¹²⁵ DF 280 671.

¹²⁶ CD IX/1. 500.

¹²⁷ Vö. *Bogdán István*: Magyarország hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest 1978. 39.

¹²⁸ Lehen = bányakötél = (pars pro toto) bányatelek.

¹²⁹ So ist zw wissnn das das perckloch(er) behellt vnnsrerer Statt ellnn dreyn, Vnd sybnn lachtter behalttn ein lehnn – *Piirainen, I. T.*: Das Stadt- und Bergrecht von Banská Štiavnica i. m. 46.

meg.¹³⁰ A két számítási rendszer között jelentős eltérés van, hiszen a selmeci rőf 67,38 cm, míg a budai rőf 58,403 cm volt.¹³¹

A kamarák nemesércebeváltási jogának gyakorlati működését írta le I. Lajos Nagybánya 1347. évi kiváltságlevelében. Az uralkodó ebben elrendelte a kamaraispánoknak, hogy ne akadályozzák a Nagybánya és a Szatmár között üzletelő kereskedőket (*mercatores*), amíg azok a szatmári kamarához jönnek, és onnan dénárokkal a bányához visszatérnek. Az oklevél egyértelművé teszi, hogy arannyal és ezüsttel történő kereskedésre utal, amikor megjegyzi, hogy büntessék meg ha valaki rejtekutakon, lopva vagy a kamaraispán engedélye nélkül (*non obtenta licentia comitum camerarum*) az arannyal és az ezüsttel (*cum auro et argento*) elhagyja a szatmári kamara területét.¹³²

A kiváltságlevelek rendelkeztek olyan épületek felállításának és birtoklásának a jogáról is, melyek a bányászati munka során nélkülözhetetlenek voltak. Így a rózsahegyiek 1340. november 14-én I. Károlytól megkapták a jogot, hogy határaikon belül – más jogának sérelme nélkül – szabadon építhessenek malmot.¹³³ 1376-ban I. Lajos Nagybánya és Felsőbánya *hospeseinek* és polgárainak biztosította, hogy malmokat, karámokat,¹³⁴ kohókat, ércmosókat,¹³⁵ majorságokat és más épületeket (*molendinum, casas, fornaces, Balnea, allodia et alias quaslibet haereditates aedificari facientes*) tart-

¹³⁰ die perglaicher, anch welcher man perkwerk vermisst und vordinget soll werden, soll haben hinfürt drey ofner eln – *Takáts Sándor*: A magyar léhen és holden. Első közlemény. Századok 42. (1908), 261. 7. jegyzet; *Bogdán I.*: Magyarországi hossz- és földmértékek i. m. 101.

¹³¹ *Bogdán I.*: Magyarországi hossz- és földmértékek i. m. 110–111.

¹³² CD IX/1. 500–501.

¹³³ VMMS I. 132.

¹³⁴ Az oklevélben említett „casa” olyan épületet jelenthetett, melyben a bányászok szerszámaikat őrizték, illetve amelyek munkanapokon szálláshelyül is szolgálhattak nekik.

¹³⁵ Az érceket az aprítás után, de még a pörkölés előtt mosás segítségével tisztítják. Vö. *Georgius Agricola*: Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról. Ford. Becht Rezső. Szerk., a bevezetőt, a tanulmányt, a lábjegyzeteket és személyjegyzékeket írta Molnár László. Bp., é. n. [1985], 294–925., 314–322.

ának fenn a királyi bányák szokása szerint (*ritu aliarum nostrarum montanarum*).¹³⁶

A bányásztelepülések természetesen más városokhoz hasonlóan¹³⁷ vásártartási engedélyt is igyekeztek szerezni,¹³⁸ bár ezt leginkább csak a 15. században érték el.¹³⁹ IV. László 1287-ben Gölnicbánya számára kiállított oklevelében azt a kiváltságot is biztosította a gölnicbányai vásárnak,¹⁴⁰ hogy a város határain belül a falvakban nem lehetett vásárt tartani: ott élőknek is a gölnicbányai vásáron kellett kereskedniük.¹⁴¹ 1321. július 4-én I. Károly Bakabányát vásárával együtt adományozta el Tapolcsányi Hazlow fiainak, Gyulának és Andrásnak.¹⁴² A bakabányaiak 15. század végi kiváltságlevele szerint e szabad vásárt (*forum liberum*) szombatoként tartották a városban.¹⁴³ Nagybányán hétfőnként tartottak hetivásárt, a sokadalmat pedig Szent Gál ünnepe (okt. 16.) előtti vasárnaptól kezdve tizenöt napon át tarthattak, Kassa város szokása szerint (*more civitatis nostrae cassensis*).¹⁴⁴

1376-ban I. Lajos Nagybánya és Felsőbánya kiváltságai között még azt is megemlíttette, hogy a vásár napján (*in die fori*) mind az idegenek, mind a városlakók a szöveteket vég és rőf számra (*cum petiis et etiam ulnis*) is szabadon árusíthatják, de a héten (*in septimana*) a városlakók akár kicsinyben akár nagyban, azaz rőfönként és végszámra (*cum ulnis et etiam petiis*), az idegenek viszont

¹³⁶ CD IX/5. 98.

¹³⁷ Vö. Fügedi E.: Középkori városprivilegiumok 28–36.

¹³⁸ Selmezbányai hetivásárra: 14. sz.: ÁÚO III. 209.; 1505: DF 234 771. Rózsahegyi hetivásárra: 1318: VMMS I. 92.

¹³⁹ Rudabánya: 1388: DL 42 413; 1415: Zsigmondkori oklevéltár. V. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván. Budapest, 1997. 808; Újbánya: 1424: DL 59 014; 1434: CD X/7. 569; Rozsnyóbánya: 1430: DL 16 753; Besztercebánya: 1480: DF 271 829; Breznóbánya: 1488: DL 30 856.

¹⁴⁰ Vámszabályzatát 1278-ban állapították meg. Vö. ÁÚO IX. 204–205.

¹⁴¹ VMMS I. 68.

¹⁴² VMMS I. 96.

¹⁴³ CD VII/5. 425.

¹⁴⁴ 1347: CD IX/1. 502.

csak végszámra (*cum petiis*), azaz csak nagyban árusíthatnak.¹⁴⁵ Az oklevél vásároktól független árusításra vonatkozó megjegyzése felveti a gyanút, hogy Nagybányán lerakat működött, további adatok híján azonban nem állíthatjuk biztosan, hogy a város lerakatjoggal is rendelkezett.

A kereskedelemhez szorosan kapcsolódó vámmentességi kiváltságához a bányavárosok csak ritkán jutottak hozzá,¹⁴⁶ szemben más városokkal.¹⁴⁷ Vámmentességet kaptak viszont a rózsahegyiek a Rózsáhegyen megtartott vásáron Dancs ispántól 1318-ban.¹⁴⁸

I. Lajos 1347-ben a nagybányai hospeseknek nyújtott kiváltságlevelében úgy rendelkezett, hogy a polgárok, a kereskedők és más hospesek szabadon mérhessenek ki bort. Az uralkodó azt is megengedte, hogy a levágott húst – kivéve a szalonnát – és a kenyeret vámfizetés nélkül – kivéve a zázárkői vámot – hozhassák Nagybányára, és más árukkal együtt hétfői napokon szabadon árulhassanak.¹⁴⁹ I. Lajos ezen intézkedése azt mutatja, hogy a nagybányaiak húskimérési joggal rendelkeztek Nagybányán, és csak a város hetivásárán, hétfőnként volt lehetősége másoknak is húst árusítani. A borkimérés szabályozására 1376-ban került sor ismét, amikor I. Lajos elrendelte, hogy Szent Jakab ünnepéig (júl. 25.) csak az ő földjükön termelt bort mérhessenek ki a városban.¹⁵⁰ A gölniciek 1374-ben biztosították maguknak, hogy a hozzájuk tartozó hét falu lakóinak sem kocsmáltatási, sem húskimérési, sem textilárusítási joga ne legyen, és mindezekben Gölnichez tartozzanak.¹⁵¹

Az erdőhasználatához kapcsolódó vadászat és halászat problémájával is foglalkoznak az oklevelek. A bányavárosok lakói határaikon belül szabadon halászhattak és vadászhattak, ahogy azt más

¹⁴⁵ CD IX/5. 99.

¹⁴⁶ Ilyen kiváltságot bírt az Árpád-kortól Selmecebánya, Besztercebánya. Vö. CDES II. 341.

¹⁴⁷ Vö. Fügedi E.: Középkori városprivilegiumok i. m. 36–40.

¹⁴⁸ VMMS I. 92.

¹⁴⁹ CD IX/1. 500.

¹⁵⁰ 1376: CD IX/5. 98.

¹⁵¹ CD IX/4. 564–565.

városok polgárai is teheték az Anjou-korban.¹⁵² Ezt a rendelkezést figyelhetjük meg a gölnicbányaiak¹⁵³ és a rózsahegyiek kiváltságlevelében.¹⁵⁴ A rózsahegyiek mind az 1318. évi, mind az 1340. évi kiváltságlevelük szerint határaikon belül szabadon vadászhatnak és halászhatnak, azonban az 1318. évi kiváltságlevelük szerint Dancs zólyomi ispán nem engedélyezte számukra a halászatot a Vág folyóban,¹⁵⁵ az 1340. évi privilégiumuk szerint viszont az uralkodó külön hangsúlyozta a Revuca vizében történő szabad halászatot.¹⁵⁶

A 14. században kelt oklevelek meghatározták a városok adójának összegét és a fizetés módját is. A rózsahegyiek minden évben 50 márkát voltak kötelesek fizetni a királynak.¹⁵⁷ Nagybánya és Felsőbánya lakói az 1376. évi kiváltságlevelük szerint az éves adó (*collecta*), a kamarahaszna (*lucrum camere*) és újévi ajándék fejében 1000 aranyforintot voltak kötelesek fizetni Szent György ünnepe tájékán (ápr. 24.), ezen felül azonban más adót már nem lehetett tőlük beszélni.¹⁵⁸ A bakabányaiak 15. század végi kiváltságlevelük szerint éves *censusként* (*pro annuo censu*) két alkalommal összesen 90 *florenos*-t tartoztak fizetni a királynak.¹⁵⁹ A breznóbányaiakat ugyanakkor már Zsigmond mentette fel 1404-ben a rendkívüli adók (*taxa, collecta*) fizetése alól.¹⁶⁰

Voltak olyan bányavárosok, is amelyek kiváltságait az adózás terén már az Árpád-korban megszerezték, a megerősítéseknek köszönhetően pedig ezekkel a 14. század folyamán is élni tudtak. A besztercebányaiak IV. Bélától 1255. évben szerzett privilégiumát,¹⁶¹ I. Károly 1340. november 11-én erősítette meg,¹⁶² majd ezt

¹⁵² Vö. Fügedi E.: Középkori városprivilégiumok i. m. 48.

¹⁵³ 1287: VMMS I. 68.

¹⁵⁴ 1318: VMMS I. 92; 1340: VMMS I. 132.

¹⁵⁵ VMMS I. 92.

¹⁵⁶ VMMS I. 131.

¹⁵⁷ VMMS I. 132.

¹⁵⁸ CD IX/5 99–100.

¹⁵⁹ CD VII/5. 425.

¹⁶⁰ DF 249 954.

¹⁶¹ CDES II. 341.

¹⁶² DF 280 659.

I. Lajos 1363. március 21-én, sőt 1364-ben megerősítő záradékkal is ellátta.¹⁶³ E szerint földbérként semmivel, sem adóval (*exactio*) vagy *censussal* nem tartoztak a beszerceiek.

A privilégiumot adományozó beszállásolásának jogát (*descensus*) csak Rózsashegy 1318. évi oklevelében találjuk meg, ahol az adományozó, Dancs zólyomi ispán fenntartotta magának *descensus* jogát, officialisainak és szervienseinek azonban már megtiltotta azt,¹⁶⁴ I. Károly végül 1340-ben már felmentette őket bárki *descensusa* alól.¹⁶⁵

Az ingatlanforgalom és a szabad végrendelkezés kérdésére vonatkozó kiváltságokat nem találunk a bányavárosok kiváltságleveleiben. Egyedül I. Lajos biztosította a Nagybányán lakó polgároknak 1347-ben, hogy ha valaki gyilkosságot követ el, majd elmenekül, ingó és ingatlan vagyona maradjon meg feleségének, gyermekeinek vagy örököseinek.¹⁶⁶

A bányavárosokat a bányászati szabadság és a bányászathoz kötődő kiváltságok – legyenek azok akár gazdasági, akár jogi kiváltságok – különítik el a többi kiváltságolt várostól. A bányavárosi polgárokat nem csak rokonsági szálak, de gazdasági, politikai érdekek és peres ügyeik is köthették más bányavárosokhoz, sőt, arra is találunk példát, hogy közreműködésükkel új bányaváros alakult, mint a Bakabánya alapította Újbánya esetében. Ez a szoros kapcsolat vezetett oda, hogy a 14. század második felétől bányügyi kérdésekben, majd a 15. századtól gazdasági érdekeik védelmében is a bányavárosok közösen léptek fel, és területi alapon szerveződő bányavárosi közösségek alakultak. A később „alsó-magyarországi”-ként ismert bányavárosok (Selmezbánya, Körmöcbánya, Bakabánya, Újbánya, Besztercebánya [Banská Bystrica] és Libetbánya) – egyébiránt nem valamiféle formális szerződéskötésen alapuló – közösségének első említésével az 1388-ban közösen hozott ítéletükkor találkozunk,¹⁶⁷ ez azonban még csak bányászati ügyben

¹⁶³ DF 280 664.

¹⁶⁴ VMMS I. 92.

¹⁶⁵ VMMS I. 132.

¹⁶⁶ 1347: CD IX/1. 502.

¹⁶⁷ Wenzel G.: Magyarország bányászatának i. m. 268.

történő összefogásukról tesz tanúbizonyságot. Arra, hogy az említett bányavárosok a maguk érdekeiért közösen lépnek fel, csak a 15. századtól vannak adataink. A hét felső-magyarországi bányaváros (Gölnicbánya, Szomolnok, Rudabánya, Jászó [Jasov, Szlovákia], Telkibánya, Rozsnyó [Rožňava, Szlovákia] és Igló [Spišská Nová Ves]) 1487 decemberében lépett szövetségre egymással.¹⁶⁸ Már a 14. században előfordultak ugyanakkor olyan közös ügyek, melyeknél egyes felső-magyarországi bányavárosok közösen képviselték érdekeiket. Így például 1342-ben a szomolnoki és a gölnicbányai bírók és esküdtek a jászói monostorral közösen folytattak pert a jászói monostor birtokában lévő erdő ügyében.¹⁶⁹ A bányavárosok gazdasági helyzetük hasonlósága miatt szoros kapcsolatot alakítottak ki egymással, és speciális szabadságaiknak köszönhetően elkülönültek a többi várostól, miközben a városhálózat szerves részét képezték.

Rudabánya középkori várospecsétjének rajza (1350 körül). Körirata: Sigillum civitatis Rud(a)e.

¹⁶⁸ Wenzel G.: Magyarország bányászatának i. m. 361–363.

¹⁶⁹ DF 232 783.